

Злочинна економічна політика нацистської Німеччини на окупованій території України під час Другої світової війни

Матвєєв С.П.

доцент кафедри економіки підприємства та економічної теорії
Харківського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто воєнно-економічні аспекти організації та управління діями німецько-фашистської влади на окупованих територіях колишнього Радянського Союзу, зокрема України. На основі документів аналізуються окремі напрями формування грабіжницької воєнно-економічної політики Німеччини в загарбаних областях України, досліджуються особливості колоніалістських планів інтегрування української промисловості до ВПК третього рейху.

Ключові слова: економічна політика, воєнна економіка, окуповані області, ВПК, воєнно-адміністративна система управління.

Matveev S.P. ПРЕСТУПНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА НАЦИСТСКОЙ ГЕРМАНИИ НА ОККУПИРОВАННОЙ ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье рассмотрены воєнно-экономические аспекты организации и управления действиями немецко-фашистской власти на оккупированных территориях бывшего Советского Союза, в частности Украины. На основе документов анализируются отдельные направления формирования грабительской воєнно-экономической политики Германии в захваченных областях Украины, исследуются особенности колониалистских планов интеграции украинской промышленности в ВПК третьего рейха.

Ключевые слова: экономическая политика, военная экономика, оккупированные области, ВПК, воєнно-административная система управления.

Matveev S.P. CRIMINAL ECONOMIC POLICY NAZI GERMANY IN THE OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE DURING WORLD WAR II

In the article the military and economic aspects of management and operations Nazi authorities in the occupied territories of the former Soviet Union and Ukraine in particular. Based on documents reviewed in forming some predatory military-economic policy of Germany in the captured areas of Ukraine, Peculiarities of colonialist plans of Ukrainian integration to MIC industry Third Reich.

Keywords: economic policy, war economy, the occupied area, the defense industry, military and administrative system.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У 2015 р. світ відзначав 70-ту річницю перемоги над нацистською Німеччиною і закінчення Другої світової війни, і ми повинні не допустити можливості появи неонацистських спрямувань, повторення злочинів фашизму перед людством. Між тим виникає багато запитань щодо умов та обставин, які призвели до розв'язування війни, загибелі мільйонів людей, величезних утрат для господарства країн Європи.

Вибір теми статті пов'язаний із необхідністю вивчення процесів організації економіки та управління, що відбувалися під час підготовки та ведення воєнних дій Німеччиною проти народів Радянського Союзу у роки Другої світової війни, методів забезпечення економічної безпеки нацистського режиму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В останні роки в ЗМІ, науковій та науково-популярній літературі різних країн з'явилися роботи, в яких трактується діяльність керівництва фашистської Німеччини виключно як авантюрні, необдумані та не забезпечені ретельною підготовкою дії. У цих матеріалах викладаються уявлення про неспроможність Адольфа Гітлера адекватно оцінювати обстановку та приймати зважені рішення. Тим самим уся відповідальність за воєнні злочини лягає тільки на нацистську верхівку Німеччини. Інші точки зору базуються на уявленні про загальну легковажність політики, яку проводило фашистське керівництво, відсутність чітких цілей та завдань окупації країн Європи, висвітлюють усі воєнно-політичні акції як низку безвідповідальних афер [6, с. 98; 7, с. 112; 8, с. 218; 9, с. 121].

Таким чином, недооцінюється потужність та організованість воєнно-економічної машини фашистської Німеччини, знижується відповідальність представників режиму на всіх функціональних та лінійних рівнях.

З іншого боку, актуальність теми пов'язана з неодноразовими висловленнями керівництвом Російської Федерації, в яких роль переможця відводиться виключно російському народові, Російській державі, недооцінюється внесок інших народів СРСР, зокрема народу України. Отже, виникає необхідність аналізу становища на окупованих територіях із позицій економічної та воєнної історії та встановлення історичної справедливості.

Значна кількість публікацій радянських часів страждає традиційною односторонністю в розгляді економічних планів агресії Німеччини проти СРСР, яка виключає регіональну диференціацію аналізу окупаційної політики Німеччини [1; 7; 8].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є спроба на основі архівних статистичних та фактичних матеріалів розглянути підготовку до війни з Радянським Союзом та господарську діяльність окупаційної влади на захоплених територіях України

та інших радянських республік під час самих воєнних дій із погляду сучасних вимог наукової організації та управління, прояву всіх його функцій та реалізації всіх складових частин. Щодо викладення результатів наукових досліджень у статті поряд з іншими науковими методами використовується проблемно-хронологічний принцип побудови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ціль і організація воєнно-економічних дій проти Радянського Союзу були визначені заздалегідь, до початку війни. Так, ще 28 лютого 1941 р. на зборах у генерал-майора Томаса був складений проект організації «Ольденбург» (у подальшому – «Економічний штаб Ост»), який був створений для економічного спустошення Радянського Союзу.

Особливе значення фашистський режим приділяв завоюванню України. У своїй бесіді зі словацьким прем'єром Тісо Гітлер зазначав: «Якщо Україна буде управлятися європейськими методами, ми вилучимо з неї у три рази більше. Ми зможемо забезпечити Європу в необмеженій кількості всім тим, що там можна виробляти. Схід має все в необмеженій кількості: залізо, вугілля, нафту і землю, на якій може зростати все, у чому має потребу Європа.». Ці «європейські методи управ-

ління», які проводили гітлерівці, коштували народу України 4 497 тис. загиблих [10, с. 876].

13 березня 1941 р. у Директиві начальника штаба верховного головнокомандування збройних сил Німеччини вказується, що єдине керівництво господарськими інстанціями в районі бойових дій і на окупованій території доручено рейхсмаршалу Герингу, який ці обов'язки поклав на начальника управління воєнної економіки і промисловості штабу збройних сил генерал-майора Томаса [1].

29 квітня 1941 р. на нараді Гітлера з керівництвом вермахту був обговорений господарський розділ плану «Барбаросса-Ольденбург», в якому визначені лінійна, функціональна та територіальна структура економічного штабу особливого призначення «Ольденбург» (п'ять господарських інспекцій, 23 господарських команд та 12 філій), обов'язки та компетенція четвертого економічного відділу штабу армій [2].

20 червня 1941 р., за два дні до нападу на СРСР, у виступі рейхслейтера А. Розенберга, рейхсміністра зі справ окупованих східних областей, були названі дві головні цілі: «... Перед нами стоять два гігантських завдання:

- 1) забезпечити продовольче постачання і воєнне господарство Німеччини;
- 2) назавжди звільнити Німеччину від політичного тиску зі Сходу. Це політична мета боротьби» [5].

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновки, що, крім демагогічних висловів, перед початком війни в Німеччині була проведена значна робота з організації, визначення цілей та завдань, планування дій з окупації територій Радянського Союзу, підкорення його народів. Причому на першому місці знаходилися цілі економічного характеру. Відповідно, і війна планувалася як загарбницька.

За сучасними оцінками, ще до затвердження остаточного варіанту плану «Барбаросса» в ході воєнної кампанії 1941 р. головний удар повинен був наноситися групою армій «Південь» у напрямку Донбасу для скорішого завоювання території України, її виробничого комплексу і природно-ресурсного потенціалу. Така стратегія найбільш відповідала колоніальній політиці нацистської верхівки та інтересам германських монополій. Подальше розроблення планів нападу на СРСР показало більш перспективним із погляду тактики наступ групи «Центр».

Головні завдання економічного пограбування народів та територій Радянського

Союзу найбільш яскраво представлено директивою Германа Геринга (так звана «Зелена папка»), яка була призначена для орієнтації воєнного керівництва та економічних інстанцій щодо економічних завдань в окупованих східних областях [3; 4]. Вона містить указівки про забезпечення постачання військам ресурсів із території Радянського Союзу і указівки військовим частинам про допомогу господарським органам. У цьому документі були визначені першочергові завдання – використання окупованих областей для отримання сільськогосподарської продукції і нафти та головні напрями збереження вибраних галузей промисловості. У подальшому «Зелена папка» була інтегрована в чотирирічний план економічного розвитку Німеччини, за який відповідав перед фюрером безпосередньо Г. Геринг.

Подальша конкретизація планів економічного пограбування намічених до окупації територій Радянського Союзу знайшла місце в першому пункті «Зеленої папки» Геринга. Використання областей, які підлягають окупації, повинне проводитися передусім у сферах продовольчої і нафтової галузей господарства. Отримати для Німеччини якомога більше продуктів харчування і нафти – це головна економічна мета компанії. Абсолютно недоречна точка зору, нібито окуповані області повинні бути якомога скоріше приведені до ладу, а їх економіка відбудована. Напроти, відношення до окремих частин країни повинні бути диференційованими. Розвиток і підтримання порядку належить забезпечувати в тих областях, де можна отримати значні резерви сільськогосподарських продуктів і нафти.

У другому пункті цього ж документу зазначається, що в інтересах Німеччини особливу увагу потрібно приділити роботам із відбудови транспорту. Роботи включають у себе дорожнє будівництво, будівництво залізничних шляхів, відбудова портів споруд.

Щодо випуску інших видів продукції, то в «Директиві з керівництва економікою» Геринга говориться, що використання інших галузей промисловості можливо лише тоді, якщо це не буде перешкоджати досягненню головних економічних завдань, переважно воєнному виробництву.

Для втілення прийнятих рішень була проведена структурна організація. У Наказі начальника штабу верховного головного командування збройними силами Німеччини генерал-фельдмаршала Кейтеля від

16 червня 1941 р. вказується, що директиви рейхсмаршала Геринга («Зелена папка») служать інструкцією воєнному керівництву і господарським інстанціям у сфері економічних завдань у намічених до захвату східних областях. Негайна та повна експлуатація окупованих областей в інтересах воєнної економіки Германії, особливо в забезпеченні продовольством та нафтою, має виняткове значення для подальшого ведення війни.

Подальша структурна організація знайшла своє відображення в двох наказах Гітлера: «Про передачу всієї повноти власті на окупованих територіях командуючим військами вермахту» та «Про цивільне управління новими окупованими східними областями».

У першому із цих документів вказується, що командуючі військами зобов'язані оказувати допомогу рейхскомісарам у вирішенні адміністративних і політичних завдань і є єдиними представниками інтересів вермахту, особливо у використанні ресурсів країни для забезпечення діючої армії. Таким чином, військове керівництво залучалося до пограбування окупованих територій, тобто несе повну відповідальність за економічні злочини германського уряду на окупованій території.

У другому наказі затверджується адміністративний поділ нових окупованих територій на рейхскомісаріати, генеральні округи та райони, створюється система управління на чолі з рейхсміністром по ділам окупованих східних областей, рейскомісарами, генеральними комісарами, районними комісарами. В їх обов'язки входило рішення економічних завдань на підлеглих їм територіях.

Подальше корегування цілей та оперативне регулювання діяльності міститься в документі «Загальні основи економічної політики в окупованих східних областях» від 8 листопада 1941 р., розробленому генерал-майором служби управління штабу верховного головного командування З. Нагелем, керівником управління по озброєнню та економіці: «...Найвищим законом усіх економічних заходів в окупованих східних областях є потреби воєнної економіки».

У перспективі окуповані східні території будуть економічно використовуватися як колонії і колоніальними методами. У господарській роботі головним є виробництво продовольства та добування сировини.

За низької собівартості продукції та збереження низького життєвого рівня місцевого населення ставилося завдання досягнути найбільш високого випуску продукції для

забезпечення потреб рейху та інших європейських країн. Це буде джерелом прибутків для рейха, які дадуть змогу на протязі декількох десятиліть за короткий час компенсувати суттєву частину витрат, пов'язаних із фінансуванням війни, і не за рахунок німецьких платників податків.

Таким чином, за рахунок експлуатації ресурсів окупованих областей німецько-фашистський режим намагався покрити витрати на ведення воєнних дій.

Обробляюча промисловість в окупованих областях може функціонувати лише у зв'язку зі зниженням обсягів транспортних перевезень, для покриття гострих потреб у ремонтних роботах, для використання під час війни виробничих потужностей для сектору озброєння. Легка промисловість і промисловість товарів широкого споживання не повинна існувати зовсім. Про забезпечення населення цінними товарами споживання не може бути і мови. Навпаки, усі тенденції до підвищення життєвого рівня повинні заздалегідь подавлятися найжорстокішими засобами. Рівень зарплати і цін необхідно утримувати на самому низькому ступені. Така політика в інтересах германського рейха дає можливість отримувати максимум дешевої сировини та напівфабрикатів і ввозити на окуповані території готову продукцію німецького виробництва. Чим більша різниця між цінами такого обміну, тим скоріше будуть покриті воєнні борги.

Цей документ показує, що, втративши свої колонії в результаті Першої світової війни, фашистська Німеччина намагалася створити нову колоніальну систему за рахунок окупованих територій, причому ще в ході воєнних дій.

Окремого аналізу потребує подвійний характер середовища, в якому планував діяти уряд Німеччини на окупованих територіях. Як уже вказано вище, була створена розгалужена воєнно-адміністративна система управління вилученням ресурсів захоплених радянських областей із жорсткими елементами регулювання та контролю. Водночас особливий статус у східній економічній політиці був забезпечений для найбільших німецьких монополій. На початку 1942 р. керівники концернів домоглися від Гітлера обіцянки, що «після закінчення війни на захоплених «східних територіях» держава та нацистська партія не будуть повністю контролювати економіку. Вони забезпечать «перехід до приватної ініціативи» і «створення незалежних підприємств». Монополії отримали додатковий

стимул: «право приватного підприємництва», передусім на окупованих територіях України та Кавказу. Найбільшим концернам («І.Г. Фарбеніндустрі» та ін.) гарантувалося особливо широке заохочення їх «приватної ініціативи» на сході. У рамках так званої нової організації керівництва економікою господарсько-економічні центри на території СРСР перетворюються у вотчини німецьких монополій.

Залучення до пограбування східних областей німецьких корпорацій збагатило організацію воєнно-економічної політики Німеччини великим досвідом створення державно-монополістичних об'єднань мілітаристичного напрямку. Ще до нападу на СРСР, 21 січня 1941 р., для експлуатації радянських нафтових родовищ було створене акціонерне товариство «Континенталь ойл», до засновників якого входили німецьке нафтове акціонерне товариство, фірма «Ельверат», акціонерне товариство «Пройссаг» (гірничі та металургійні підприємства), концерн «І. Г. Фарбен», об'єднання «Бензол» (кам'яне вугілля), об'єднання «Брабаг» (буре вугілля), а також приймали участь Дрезденський банк, Імперський кредитний банк, Берлінське торгове товариство, Німецький банк. До наглядової ради, крім представників засновників, входили державні чиновники, два статс-секретаря, два міністра, по одному представнику верховного командування воєнно-повітряних сил, сухопутних сил та ВМФ. Головою наглядової ради став імперський міністр економіки і президент рейхсбанку Вальтер Функ. Причому це акціонерне товариство проводило ділові операції та управлялося на засадах приватної економіки.

У ході успішної воєнної окупації радянських областей планувалося створення широко розгалуженої територіально-галузевої економічної організації для експлуатації національних багатств України та інших територій Радянського Союзу. Так, у 1941 р. для управління захопленими металургійними підприємствами України уповноваженими керівниками стали представники концерну Круппа, рейхсверке Герман Геринг, акціонерного товариства «Хеш», фірми «Максхютте», акціонерного товариства «Гуте-хофнунгс». Очолював цю організацію радник міністерства Бурандт

Для організації управління промисловістю та сільським господарством окупованих територій СРСР за наказом Геринга від 27 липня 1941 р. створювалися спеціальні монополійні товариства за продуктово-галузевим принципом. Для організації вивозу сировини розпорядженням Геринга від 6 вересня 1941 р.

наряду зі штабом «Ост» призначається генеральний інспектор із конфіскації і використання сировини в окупованих східних областях зі своїм штабом спеціалістів-експертів.

Така «плідна» організаційна робота мала свої наслідки. За матеріалами Надзвичайної державної комісії шкода, заподіяна народному господарству СРСР, міським та сільським мешканцям становила 679 млрд. руб. у цінах 1941 р. Найбільша частка у цій сумі належала Українській РСР – 285 млрд. руб.

Висновки з цього дослідження. Таким чином, усі плани нацистської Німеччини щодо України носили суто колоніалістський харак-

тер. Причому планувалася інтеграція основних галузей тяжкої промисловості до ВПК Германської імперії та повне знищення споживчого товаровиробництва. Згодом, у разі перемоги Німеччини, промислові об'єкти підлягали акціонуванню та приватизації німецькими корпораціями. Завдяки актам саботажу та диверсій із боку українських патріотів жодне велике промислове підприємство не вийшло на заплановані потужності.

Економіка України в результаті війни понесла найбільші втрати порівняно з іншими регіонами СРСР, що на довгі роки позначилося на житті українського народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вознесенский Н.В. Военная экономика СРСР в период Отечественной войны / Н.В. Вознесенский. – М., 1947. – 204 с.
2. ГАРФ, ф7021, оп148, д14, л1і.
3. ГАРФ, ф7021, оп148, д14, л3-11.
4. ГАРФ, ф7445, оп2, д141, л115-122.
5. ГАРФ, ф7445, оп2, д144, д330-352.
6. ГАРФ, ф7445, оп9, д145, л118-122.
7. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 : т. 1 / Науч. ред. П.Н. Поспелов. – М., 1971. – 205 с.
8. История второй мировой войны 1939–1945 : т. 1 / Военно-исторический очерк под общ. ред. С.П. Платонова. – М. : 1973. – 388 с.
9. Кноп Г. Адольф Гитлер. Психологический портрет / Г. Кноп. – М., 2006.
10. Мельников Д.Е. Преступник номер один. Нацистский рейх и его фюрер / Д.Е. Мельников, Л.Б. Черная. – М., 1981.
11. Проектор Д.М. Фашизм: путь агрессии и гибели / Д.М. Проектор. – М., 1989.
12. Розанов Г.Л. Крушение фашистской Германии / Г.Л. Розанов. – М., 1963.
13. Фест И. Адольф Гитлер. Т. 2 / И. Фест. – Пермь, 1993.